

UN MORTER GÒTIC PROCEDENT DEL CONVENT DE SANTA CLARA, DE TARRAGONA

1. PREÀMBUL

La intenció que ens ha mogut a fer aquest treball ha partit del propòsit de donar a conèixer un morter d'estil gòtic, procedent del convent de Santa Clara, de Tarragona, recollit pel mestre d'obres Pere J. Ramos i Ral, entre les runes del convent durant les tasques del seu enderroc, l'any 1936. Aquell gest va permetre la conservació d'una de les poques peces que s'han salvat del monestir de les clarisses tarragonines.* Tanmateix, en fer l'estudi, no hem sabut prescindir de la idea de recopilar les diverses notícies històriques d'aquest cenobi tarragoní a través dels segles. El resultat són aquets fulls, que si bé no han estat tan complets com hauriem volgut, a causa de la dispersió d'informació que envolta la història del monestir, sí que creiem haver aportat noves dades sobre alguns aspectes sovint poc tinguts en compte.

Actualment, aquest morter és propietat de la família Jordà-Ramos, a la qual agraïm la gentilesa d'haver-nos-en facilitat l'estudi.

2. INTRODUCCIÓ DE L'ORDE DE SANTA CLARA A CATALUNYA.

Els ordes mendicants, que s'introdueixen a Catalunya a inicis del s.XIII, seran, en contraposició als antics ordes religiosos eminentment rurals, uns ordes urbans. Tanmateix, la diferència essencial entre uns i altres prové de l'esperit que els va donar origen; en aquest sentit, el seu naixement restà molt lligat a l'evolució de la societat medieval europea, la qual,

*. Arran de les tasques de desenrunament i els moviments de terra que s'ocasionaren, foren localitzats els fragments d'un sarcòfag paleocristià i un fragment d'una loseta de marbre blanc amb inscripció. Vegeu BATLLE HUGUET, P., *Inscripciones romanas inéditas de Tarragona*, «Ampurias» (Barcelona) vol. V (1943). p. 90; VENTURA SOLSONA, M.: *Museo arqueológico de Tarragona. Memoria de los Museos Arqueológicos Provinciales*. (Madrid), Vol. II (1942), p. 136.

al tombant del s.XII, va transformant-se lentament a causa, sobretot, de la puixança econòmica agrícola i comercial que potencia, al seu torn, el creixement de les ciutats.

Aquest nou context desferma lògicament un canvi en les mentalitats socials i, per tant, un replantejament de les actituds en molts ordres de la vida; així, pel que fa al cristianisme, aniran apareixent arreu d'Europa una sèrie de moviments religiosos que, com a resposta a la nova situació, preconitzaran el retorn a les antigues idees de l'església sobre l'apostolat i la pobresa.

Dins l'allau de moviments religiosos que pretenen renovar i donar un nou sentit a la vida del clergat regular, mitjançant la predicació, el treball i la pobresa, es troben els ordres mendicants, entre els quals, els més importants foren els franciscans i els dominics, creats respectivament per Francesc d'Assís i Domingo de Guzman.

Per l'interès d'aquest treball, ens fixarem tan sols en l'orde franciscà o dels fra menors. Fundat l'any 1209 amb l'assentiment d'Innocenci III no disposà d'una regla definitiva pròpia fins a l'any 1223, en què fou aprovada pel papa Honori III, ja que amb anterioritat, el IV Concili de Laterà (1215) havia prohibit la institució de noves regles monàstiques.

Poc temps després de la creació de l'orde dels franciscans, neix l'any 1212 la seva branca femenina, que té com a fundadors Clara i Francesc d'Assís. Clara de Favarone, filla d'una família aristocràtica, i conciudadana de Francesc, fou iniciada per aquest en la vida religiosa; per això, quan fundaren la comunitat femenina i ella s'establí al monestir de Sant Damià, tingué al principi, com a normes de conducta religiosa, les dictades per Francesc. Poc temps després, l'any 1218, el cardenal Hugolí estatuí per a aquesta comunitat religiosa i per a altres de semblants, una sèrie de normes, posades sota la protecció de la regla benedictina,

El mateix Hugolí, una vegada esdevingut papa amb el nom de Gregori IX, assuaujà la regla que els havia donat anteriorment, atorgant rendes i propietats a diversos monestirs; fou llavors que Clara, en desacord amb aquest canvi que contradeia el principi de pobresa, demaná, l'any 1218, la confirmació del «Privilegium pauperitatis», que els havia estat atorgat, a ella mateixa i a Francesc, pel papa Innocenci III. A partir d'aquest moment, la manera de procedir respecte a la possessió o no de propietats per part de les comunitats franciscanes femenines serà una de les diferències essencials dins l'orde.

La polèmica oberta arran d'aquests fets s'agreujà amb la promulgació de la butlla del papa Innocenci IV l'any 1247, en la qual instava els monestirs de l'orde a seguir una norma que exclouia la pobresa. Arribat a aquest

punt, Clara cregué necessari d'establir una regla feta per ella mateixa, sota uns principis d'estricta pobresa i cristocèntrica, que fou aprovada l'any 1253. Tanmateix, l'intervencionisme papal es fa palès en una regla dictada per Urbà IV l'any 1263, en què es permetia als monestirs tenir possessions i rendes, i, a més es determinava que les comunitats franciscanes femenines s'agrupessin amb el nom d'Orde de Santa Clara. Aquesta, en endavant, serà la regla més seguida per les menoretetes.

A Catalunya, la introducció de l'orde de les clarisses s'inicià amb la fundació, a Barcelona, el 1236, del monestir de Sant Antoni de Pàdua, dit, més tard, de Sant Daniel i Santa Clara.¹ A partir d'aquest moment la difusió de l'orde per tot el Principat fou molt ràpida.

Seguiren a aquesta primera fundació, la del convent de Santa Isabel o Santa Clara, de Lleida, l'any 1240, mitjançant una butlla de Gregori IX dirigida a la reina Violant d'Aragó, esposa de Jaume I, i la del convent de Santa Magdalena, de Tarragona. Amb posterioritat, en un període comprès entre la segona meitat del s.XIII i finals del XIV, s'anaren establint nombrosos convents de franciscanes clarisses a les principals ciutats catalanes i del País Valencià. Cal destacar, pel seu prestigi històric, el monestir de menoretetes de Santa Maria de Pedralbes, fundat per la reina Elisenda de Montcada, esposa de Jaume II, l'any 1326. Aquest cenobi, des de bon principi, comptà amb substancioses donacions de propietats i llegats monetaris atorgats per la mateixa reina i per la noblesa.

Els convents de clarisses, al igual dels de franciscans, depenien administrativament de la província d'Aragó, la qual, a la vegada era subdividida en diverses custòdies. El Principat de Catalunya comptava amb dues d'aquestes custòdies: la de Barcelona i la de Lleida, a aquestes estaven lligades totes les cases franciscanes, tant masculines com femenines, incloses en aquesta demarcació territorial.

3. RESSENYA HISTÒRICA DEL CONVENT DE SANTA CLARA DE TARRAGONA

3.a. *De la fundació al segle XV.*

Les menoretetes franciscanes de l'Orde de Santa Clara s'establiren a Tarragona la primera meitat del s.XIII. Existeixen, així no obstant, entre alguns investigadors, discrepàncies respecte a la data fundacional; mentre

1. Hi ha, respecte a aquest monestir, una certa diversitat en precisar l'any de la fundació, ja que alguns estudiosos la situen entre el 1233 i el 1234. Nosaltres, en aquest sentit, hem seguit les indicacions de P. Sanahuja a *Historia de la Seráfica Provincia de Cataluña*, Ed. Seráfica, Barcelona 1959, pàg. 763.

que E. Morera i J.Ma. Recasens la situen en un moment imprecís durant l'arxiepiscopat de Benet de Rocabertí (1252-1268),² el pare Sanahuja dóna com a certa la data del 1249.³ La comunitat tingué, com a primer lloc d'ubicació, l'ermita de Santa Magdalena de Bell-Lloc, que havia estat construïda en temps de l'arquebisbe Bernat Tort (1146-1163) fora de les muralles de la ciutat, prop de la desembocadura del riu Francolí.^{3bis}

El papa Alexandre IV, mitjançant una butlla de l'any 1255, ordenà a l'arquebisbe de Tarragona, Benet de Rocabertí, que fos concedida a les monges clarises l'església de Sant Miquel del Mar a fi que s'hi establissin, donat que el convent de Santa Magdalena no disposava de les condicions adients; tanmateix, l'esmentada església, motiu de plet des de feia anys entre la Mitra i el Capítol, no serví en cap moment de nova residència a les menorettes, ben segur a causa d'aquest litigi de manera que l'orde papal quedà sense efecte.

Es desconeix el moment en què les monges decidiren abandonar definitivament el seu estatge suburbà per a instal·lar-se en una àrea més propera al nucli urbà; no gensmenys, la deixa testamentària de l'arquebisbe Bernat Olivella, l'any 1287, de cinc-cents sous *ad opus ecclesiae*,⁴ fa suposar l'existència d'un nou temple en construcció, que restaria inclòs en l'edifici conventual, el qual durant els ss.XIV i XV, estigué situat prop de l'angle sud de la Muralleta, fora del recinte del Corral o antic circ romà.

S'atribueix a les clarises tarragonines la fundació de dos nous cenobis del seu orde durant el s.XIII: es tracta del convent de la Puríssima Concepció, de València, l'any 1249 i el de Santa Clara, de Palma de Mallorca l'any 1256.⁵

Al final d'aquest mateix segle, concretament l'any 1292, tenim notícia

2. MORERA, Emili, *Tarragona cristiana*, Vol. II, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona 1981² (1897), pàg. 847; RECASENS, Josep Ma., *La ciutat de Tarragona*, Vol. II, Ed. Barcino (Enciclopèdia de Catalunya, Col. 39), Barcelona 1975, pàgs. 384-385.

3. SANAHUJA, P., *Op. Cit.*, pàg. 763.

3 bis. Noves dades sobre la història i la ubicació de Santa Magdalena de Bell-lloc han estat aportades per TED'A *Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tarraco* Taller Escola d'Arqueologia (Memòries d'Excavació 1), Tarragona 1987, pàgs. 24-26.

4. VILLANUEVA, J., *Viaje literario a las Iglesias de España*, Vol. XIX, Imprenta de la Real Academia de la Història, Madrid 1851, pàg. 264, doc. XVII.- «Item mandamus dari et solvi sororibus Sancti Damiani conventus Tarrachon. D. solidos quos eisdem dare promissimus ad opus ecclesiae suae».

5. SANAHUJA, P., *Op. Cit.*, pàgs. 763-764.

per una carta dirigida pel rei Jaume II als prohoms de la ciutat de Tarragona, que aquesta ciutat havia volgut fer contribuir el monestir de Santa Clara en el subsidi demanat pel mateix monarca; tanmateix, Jaume II, havent escoltat la queixa que per aquest motiu va fer-li l'abadessa, obligà la ciutat a restituir al monestir els béns empenyorats, adduint que mai, per consuetud, no havia contribuït en els subsidis.⁶

D'altra banda, el convent de les menoretas, com el dels franciscans i el dels predicadors o dominics, estaven, el s.XIV, sota la protecció de la ciutat i percebien del consell municipal, anualment, quinze lliures en concepte d'almoina; també, en alguns casos, la municipalitat els feia préstec de blat i altres productes que havien de retornar després de la collita o bé a compte d'aquesta almoina anual. Al s.XV, a causa de la crisi econòmica que patí la ciutat, la dotació del municipi es reduí progressivament fins a desaparèixer. Sembla ser que no és fins a l'any 1385 que es reconeix el nom de l'abadessa que signava en el compte del Clavari el rebut per la percepció de les quinze lliures; es tracta, en aqueix any, de sor Clara de Prats.⁷ Com en el cas de tants d'altres convents de clarisses, per exemple del monestir de Santa Maria de Pedralbes, les menoretas de Tarragona pertanyien en general a famílies nobles de la diòcesi i, tal com diu J.Ma. Recasens: «... entre les abadesses figuren familiars dels llinatges Desprats, senyors del Morell, Montoliu, Mur, Homs, Canyelles. Els dots aportats per aquestes religioses i els llegats testamentaris dels seus familiars, devien constituir la base d'unes rendes força respectables, que permetien al convent d'invertir una part del capital en la compra de censals morts a la Universitat de Tarragona».⁸

La guerra civil catalana (1462-1472), que enfrontà els partidaris de Joan II i els de la Diputació del General, tingué una forta incidència a Tarragona i el Camp, alienats, com és sabut, al costat de la Generalitat. L'exèrcit reialista, procedent de Vilanova, es presentà davant els murs de la ciutat el dia disset d'octubre del 1462. Tot seguit, les tropes anaren situant-se als diversos convents propers a la muralla a fi d'establir el setge. Mentre que l'assentament del senescal de Poitiers i de l'Escocès al convent de franciscans, i el del comte de Foix i Poncet de Ribera al dels Predicadors són unanimitament descrits pels historiadors, no així l'establiment al convent de Santa Clara, sobre el qual hi ha divergències. Alguns, com J. Zurita, asseguren que al monestir de menoretas, el rei hi posà el seu

6. A.C.A., Canc., Reg. 93, fol. 258 v.

7. MORERA, Emili, *Op. Cit.*, pàgs. 834, 841-842 i 847-848.

8. RECASENS, Josep Ma., *Op. Cit.*, pàg. 98.

camp,⁹ i per la seva banda, E. Morera, afirma que en aquell convent s'instal·laren Gastó de Lió i Canningham.¹⁰ Fos com fos, la lluita entre les tropes reialistes i els habitants de la ciutat s'esdevingué a la zona de la Muralleta, en la qual provocà grans danys. L'arribada al port d'una esquadra de socors procedent de Barcelona, posà en guàrdia les tropes de Joan II; l'armada, no podent desembarcar allí, s'atansà prop del convent de Santa Clara, on els abordats foren rebutjats pels reialistes i hagueren de recular a les naus.¹¹ Privada la ciutat d'auxili exterior, molt aviat l'artilleria dels exèrcits reials destruï el recinte de la Muralleta per diversos llocs, i poc temps després se signava la capitulació de la ciutat.

En molt mal estat degué quedar el monestir de les monges clarisses després del setge, ja que hi ha notícia d'una demanda feta per les religioses al consell municipal l'any 1464 a fi que se'ls deixés un habitatge per a residir provisionalment i, a més se'ls donés una subvenció per a la reconstrucció del convent.

3.b. *Noves edificacions i canvi d'ubicació del convent.*

No s'han trobat notícies referents a la comunitat i als edificis conventuals durant el darrer terç del s.XV, ni pràcticament, fins a les darreries del s.XVI. Se sap, però, que el 1596, el consell municipal acordà valorar l'obra de la nova església feta per Sebastià Font, per raó dels defectes constructius que presentava. Així, l'any següent, el mateix consell decidia refer l'arcada del cor que estava enrunada. Des d'aquesta data fins a mitjan del s.XVII se succeeixen les notícies d'obres i reformes en el monestir. (1611 i 1651, reformes al dormitori; 1612, aprofitament d'uns sobrants d'aigües per al safareig de la plaça del convent; 1623, arranament de la paret del torn; 1625, reparació del claustre) Totes aquestes obres es feren amb les aportacions de la municipalitat, les almoines del veïnat i les rendes dels frares observants dels claustrals de Tarragona.¹² (v. fig. 1)

Aquestes noves construccions, que sobrevisqueren fins al seu ender-

-
9. ZURITA, J., *Los Anales de la Corona de Aragón*, Vol. v, Llibre XVII, Cap. XLV, Madrid-Barcelona 1853, pàg. 420 i, més moderadament, seguint el mateix autor, Francesc Cortiella i Odena, *Una ciutat catalana a darreries de la Baixa Edat Mitjana: Tarragona*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV (Publicació no. 53), Tarragona 1984, pàg. 352.
 10. MORERA, Emili, *Tarragona Cristiana*, Vol. III, Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV (Publicació no. 4), Tarragona 1954, pàgs. 244-245.
 11. PONS D'ICART, Luis, *Libro de las grandezas...*, Llibreria Guàrdias, Tarragona 1981, (1572), Cap. XXII, pàgs. 145 i 146, i DURAN, Eulàlia, *Lluís Ponç d'Icart i el «Llibre de les Grandeses de Tarragona»*, Curial Edicions catalanes, Barcelona 1984, Cap. VI, pàg. 163.
 12. MORERA, Emili, *Tarragona cristiana*, Vol. II, pàg. 849, nota 1.

Fig. 1. Conjunt monàstic de Santa Clara (vers. s. XVI). Vista des del nord-oest a l'inici dels treballs d'enderroc vers l'any 1936.
(Foto Vallvé. Tarragona).

roc l'any 1936, estaven ubicades en el solar actualment ocupat per l'hotel Imperial Tàrraco. Sembla que aquest emplaçament no coincideix plenament amb el que tingué el convent durant la Baixa Edat Mitjana, molt més proper a la Muralleta o mur d'en Clasquerí. Aquesta hipòtesi ve fonamentada per la informació indirecta que proporciona un procés mantingut entre el monestir de Santa Clara i l'Ajuntament de Tarragona¹³ arran de la subhasta d'uns terrenys propers al convent, en benefici de les obres del port, la darrera dècada del s.XVIII. En l'exposició que el procurador de Santa Clara, Josep Creus, dirigeix a l'Ajuntament de la ciutat, fa esment de la presència de restes de l'antic convent: «4 Otro si: Que en el paraje de la Rambla de la ciudad de Tarragona, o calle llamada de San Carlos que media entre el convento de Agustinos, especialmente desde la puerta llamada de la Porteria, oficinas y huerto del propio convento, el convento de Religiosas de Santa Clara que se hallan a mano derecha subiendo del Portal llamado Portalet, y el Fortin llamado de Carlos Quinto, y las nuevas casas que se han construido en la antigua Muralla y especialmente las que esta actualmente fabricando Matheo Bover carpintero de Tarragona, quales casas assi como el referido fortin se hallan, a mano izquierda subiendo de otro Portal, llamado Portalet al convento de Santa Clara se repara aun lo que era la antigua Yglesia del dicho convento y vestigios del antiguo convento y cimientos de sus edificios...».¹⁴

Més endavant especifica que aquestes restes, «...formaban unos quadros (...) de manera que aquellos quadros manifestaban las celdas o aposentos que acostumbraban a tener semejantes conventos en el primer piso ...» i «Que en la parte exterior del actual convento (...) enfrente del Fuerte o Fortin llamado de Carlos Quinto en la actualidad aun se conservan formados parte de los Arcos de lo que era claustro del dicho convento ...».¹⁵

El nou convent de clarisses, com també el convent dels franciscans, quedaren inclosos en la prolongació que es féu vers el sud-oest del recinte de muralla durant l'arxiepiscopat de Gaspar Cervantes de Gaeta (1568-1575). L'obra, feta per iniciativa d'aquest prelat,¹⁶ comptà amb la

13. PALMA DE MALLORCA, Andres de, *Las calles antiguas de Tarragona*, Vol. i, Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona 1956, pàgs. 67-69.

14. A.C.A., Batllia General de Catalunya. Processos Moderns. Litigi entre l'abadessa de Santa Clara i l'Ajuntament de Tarragona (1792, no. 4.R.). Inclòs en un lligall anomenat «Expediente sobre el terreno que hay dentro de las murallas de Tarragona» (1793, no. 2.M.). Aquest procés anava acompanyat d'un plànol o croquis de l'àrea en litigi, en el que estaven situades les construccions esmentades i que malauradament no s'ha pogut localitzar.

15. Idem.

16. BLANCH, J., *Ariepiscopologi...*, Vol.ii, transcripció i pròleg de Joaquim Icart. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona 1985,² pàg. 149.

contribució de la Comuna del Camp¹⁷ i tingué l'objectiu de protegir els edificis conventuals, dels perills marítics. El llenç de muralla que envoltava el convent i els elements defensius que l'integraven s'anomenaren Baluard de les Monges¹⁸ o Baluard de Cervantes, el s.XVIII.

3.c. *Del segle XVI al segle XX.*

Poques són les notícies que hem pogut recollir sobre les religioses clarisses en aquests cinc segles. Segons sembla, la reforma coletina, iniciada a Catalunya el s.XV, fou introduïda al monestir de Santa Clara, de Tarragona, per monges provinents del convent de clarisses de Castelló d'Empúries l'any 1576. Es desconeix fins a quin punt afectà aquesta reforma la vida religiosa de les sors, ja que, com se sap, les coletines observen la primera regla de Santa Clara, molt més austera en tots els aspectes que la regla urbanista.

Es deu a les clarisses tarragonines la fundació, l'any 1622, del convent de Santa Clara de Balaguer, l'últim de què es té notícia, fundat per religioses d'aquest orde, procedents de Tarragona.¹⁹ D'altra banda, l'historiador E. Morera,²⁰ dona informació d'una dada força interessant, i és que des de mitjan segle XVII en endavant es té coneixement del nom de les abadeses que regiren la comunitat. Amb anterioritat, tan sols se'n saben alguns a causa de la signatura del rebut de l'almoïna que els oferí la municipalitat fins a la primera meitat del s.XV.

Malgrat la manca de dades, tots els indicis apunten a afirmar que el convent de les menorettes patí a bastament els transtorns ocasionats per la guerra dels Segadors, la de Successió i la del Francès. La seva ubicació, darrera l'extrem sud de la muralla de Sant Joan i tocant al baluard de les Monges o de Cervantes, el feia susceptible de ser utilitzat ocasionalment com a campament militar i lloc estratègic per a la defensa de la ciutat. En aquest sentit, hi ha una curiosa notícia referida a la guerra de Successió que explica que les monges havien fet la promesa a Sant Antoni de Pàdua, de celebrar la seva festa amb la mateixa solemnitat que la de Santa Clara si es revocava l'ordre de demolició del propi monestir, donada l'any 1708. Com que el convent no va ser enderrocat, les sors compliren la seva promesa.²¹

17. MORERA, Emili, *Tarragona cristiana*, Vol. IV, Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV (Publicació no. 8), Tarragona 1955, pàg. 154.

18. Segons plànol de la ciutat de Tarragona del 1642, conservat al Archivo Histórico de Simancas i publicat per Iván Neguerela: *Dos importantes planos de Tarragona en el Archivo de Simancas* a «Quaderns d'Història Tarraconense» (Tarragona), v, (1985), pàgs. 61 i 63.

19. SANAHUJA, P. *Op. Cit.*, pàg. 794 i 795.

20. MORERA, Emili, *Op. Cit.*, Vol II, pàgs. 848 i 849.

21. MORERA, Emili, *Op. Cit.*, Vol. II, pàg. 851.

Aquesta ordre de demolició està relacionada amb la planificació del sistema de fortificacions efectuada pels enginyers militars entre els anys 1709 i 1710, a fi de fer front als embats de les tropes filipistes.

Al s.XIX, durant el primer període desamortitzador basat en les lleis de Mendizàbal de l'any 1836, els convents de religioses quedaren exempts de les desamortitzacions.²² No obstant això, desconeixem si les clarisses tarragonines sofriren una exclaustació temporal a causa dels aldarulls populars o bé romangueren en llur cenobi.

Ben diferent fou la sort de les religioses durant les desamortitzacions practicades pel Bienni Progressista (1854-1856), ja que en aquest cas no hi hagué cap excepció. Les propietats desamortitzades de les monges de Santa Clara, consistents en diverses finques situades a la partida del Rec Major, a la de Santa Magdalena i a la de la Primera Parellada, totes elles al terme de Tarragona, foren posades a subhasta pública i venudes, com també es vengué una casa que posseïen al carrer del Trinquet Vell.²³

Els esdeveniments revolucionaris ocorreguts arran de l'aixecament militar de juliol de l'any 1936, provocaren la crema de diversos convents tarragonins. La tarda del dia vint-i-u de juliol d'aqueix any, un grup format majoritàriament per forasters, segons testimonis del moment, arribaren a la ciutat i calaren foc, en primer lloc, al convent de Santa Clara, segurament perquè era el més proper a la carretera de Barcelona, per on havien arribat. Evacuaren per la força les religioses del cenobi i procediren a la destrucció del mobiliari i els objectes religiosos. Finalment l'incendiaren. Tot seguit feren el mateix amb el dels pares Carmelites.

El convent de les clarisses quedà tant malmès després d'aquesta acció que se'n decidí l'enderrocament definitiu.²⁴ (v.fig.2) Finalitzada la guerra, les monges es van vendre el solar del baluard, on hi havia hagut llur convent, i anaren a viure interinament en una casa del carrer d'en Granada, i més tard en un immoble que adquiriren al carrer de Santa Joaquina Vedruna.²⁵

L'any 1949, s'inicià la construcció d'un nou convent per a les monges clarisses a l'avinguda de Ramon y Cajal. L'arquebisbe de Tarragona, Benjamín de Arriba y Castro, en beneí la primera pedra, col·locada el dia de

22. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J., *La desamortització dels béns de l'Església a la província de Tarragona (1835-1845)*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV (Publicació no. 41), Tarragona 1979, pàgs. 44, 45 i 312.

23. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J., *La desamortització del Bienni Progressista a la província de Tarragona (1855-1856)*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV (Publicació no. 48), Tarragona 1983, pàgs. 19-21 i 45-46.

24. CLIMENT, Luis, *Rojos en Tarragona y su provincia*, Talleres tipográficos /Suc. de Torres Virgili, Tarragona 1942, pàgs. 86 i 162.

25. Segons informació facilitada per Salvador Ramon i Vinyes, arxiver de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona.

Fig. 2. Estat en què quedà el solar que ocupava el convent poc després de finalitzades les tasques d'enderroc, vers 1936 y 1939.
(Foto Vallvé. Tarragona).

Sant Francesc d'aquell any, i una vegada acabat el cenobi, l'any 1956, l'inaugurà.²⁶ Les monges s'instal·laren al nou monestir i finalment, s'uniren amb les religioses clarisses de la Divina Providència, de Reus, i es traslladaren, definitivament, en aquesta localitat.

4.a. *El morter gòtic procedent del convent de Santa Clara.*

La peça que aquí presentem correspon a un morter gòtic recuperat de les runes del convent de Santa Clara, durant les obres d'enderroc que s'hi efectuaren després de la seva crema arran dels fets revolucionaris del juliol del 1936.

Aquest atuell, obrat en pedra calcària numolítica, molt possiblement de procedència gironina, presenta la forma d'un tronc de con invertit amb la base convexa i el fons pla; té quatre agafadors verticals semicilíndrics, un dels quals integra el vessador arran de la boca. Les mesures de la peça són, 18,5 cm d'alçada, 23,5 cm de diàmetre de boca i 18 cm de diàmetre de base. (v. fig. 3).

Els quatre agafadors verticals del morter ordenen el seu cos en sengles cares, en una de les quals hi ha esculpit en relleu un escut del tipus ogival o triangular curvilini.²⁷ Aquesta arma, definida per un bordó sortint, presenta sobre el camper tres roses heràldiques disposades fent triangle. Les roses tenen per perfil una línia incisa que descriu una circumferència i diferencia radialment vuit pètals que parteixen d'un botó central. (v. fig.4)

L'escut descrit presenta una total similitud amb el del llinatge nobiliari gironí dels Margarit, documentat entre els s.XIII i XVIII.²⁸ Si bé aquesta identificació lliga amb la probable procedència del material de la peça, no hem sabut registrar cap vinculació d'aquesta família amb el convent de clarisses ni amb la ciutat de Tarragona. D'altra banda, la utilització de les roses heràldiques també fou present en altres armes de llinatges catalans, com les dels Garret o Rossell, tot i que els paral·lel·lismes amb les seves armes respectives són força allunyats.²⁹

La datació d'aquest morter només pot basar-se en els criteris tipològic-co-evolutius, definits en referència als escuts i que atribueixen, per a la forma ogival, a Catalunya una cronologia entre el s.XIV i l'inici del s.XV,³⁰ període en què doncs, caldria situar aquesta peça.

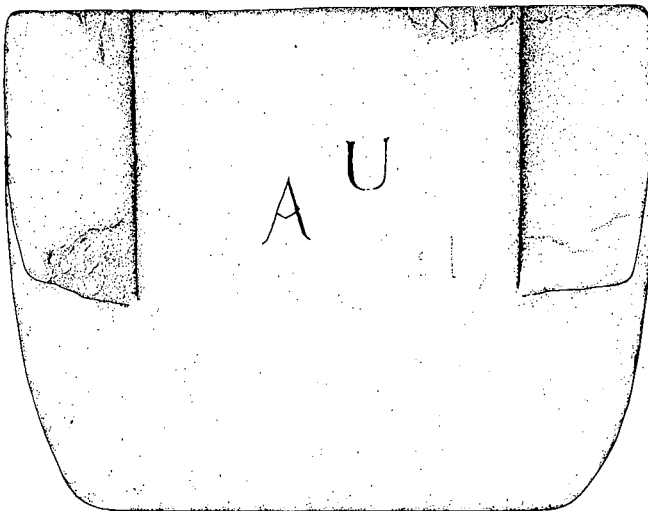
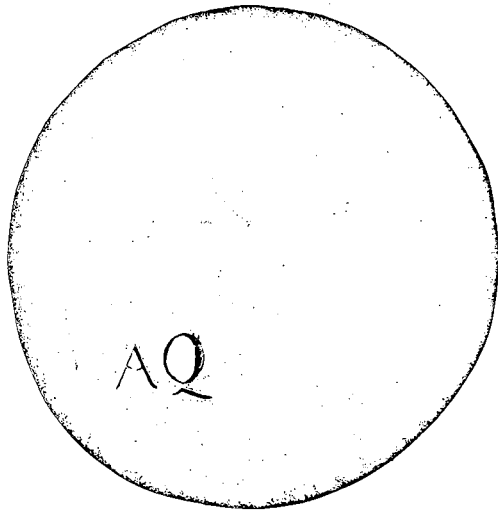
26. SANAHUJA, P., *Op. Cit.*, pàg. 795.

27. FLUVIA, Armand de, *Diccionari general d'heràldica*, Edhasa, Barcelona 1982, pàg. 196 fig. 648.

28. RIQUER, Martí de, *Heràldica catalana des de l'any 1150 al 1550*, Edicions dels Quaderns Crema, Barcelona 1983, Vol. I pàg. 252 i vol. II pàg. 401 núm. 360.

29. RIQUER, M. de, *Op. Cit.*, vol. I pàg. 253 i vol. II pàg. 405 núm. 368.

30. RIQUER, Martí de, *L'arnès del cavaller*, Edicions Ariel, Barcelona 1968, Pàgs. 62-63.

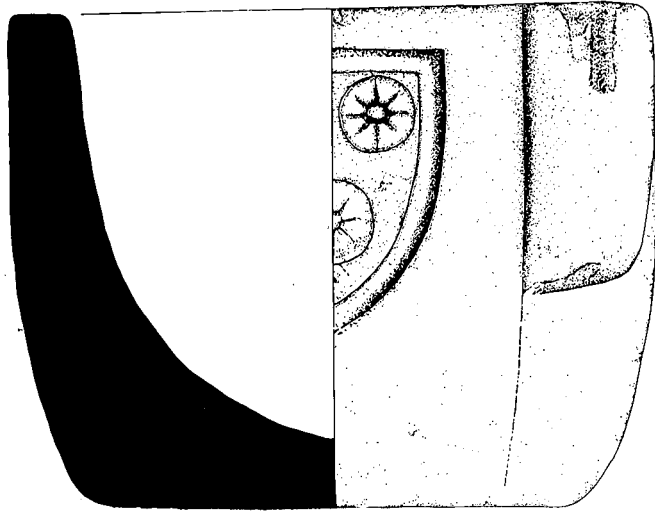
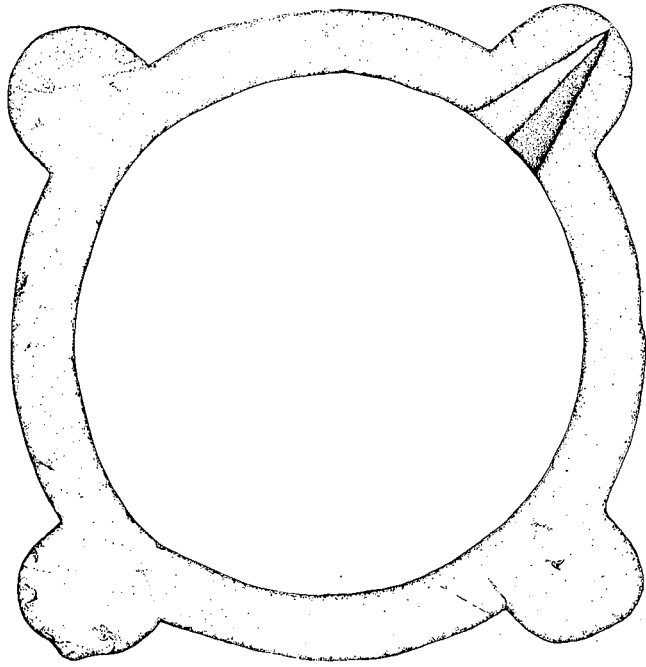

Fig. 3. Alçat i secció del morter gòtic procedent del convent de Santa Clara de Tarragona. (dibuixos d'Eduard Riu, 1986).

Encara que en el seu estat originari el morter no presentava cap més element d'identificació que l'escut, en un moment que podem situar entre els s.XVI i XVIII es gravaren en una de les seves cares les inicials «A U» i a la base les lletres «A Q»; si bé el laconisme de les inscripcions no permet cap mena d'atribució, fa suposar que correspondrien als noms dels seus succesius propietaris.

Tot i que són nombrosos els morters petris baix-medievals catalans coneguts arqueològicament i documentalment, com esmentarem més endavant, tan sols hem pogut localitzar-ne un altre exemplar amb decoració heràldica. És una peça de procedència desconeguda, custodiada al Museu Comarcal de Manresa (exposada actualment a la sala III), les característiques formals de la qual són idèntiques a les referides a l'exemplar tarragoní. La decoració heràldica és composta per dos escuts ogivals, disposats en cares contraposades, que representen un ocell de perfil mirant a la dreta, pertanyent o bé a la família dels còrvids (corb, garsa, gralla) o a la dels túrdids (merla). La datació de la peça en relació a la tipologia de l'escut és també coincident amb la del morter de Santa Clara (s.XIV o inici del s.XV.)

4.b. *Diversitat i catacterístiques dels morters medievals.*

Si bé hom pot trobar esment, des del s.XI, de morters, en llegats i testaments de la Catalunya comtal,³¹ ni arqueològicament ni iconogràficament es tenen notícies de les seves característiques en aquest període. La menció feta a aquesta peça d'utilatge domèstic, sempre acompanyada de la mà corresponent, permet de suposar que era a causa de la seva especial vàlua i que, per tant, podria molt bé tractar-se de peces metàl·liques, possiblement de bronze. En aquest sentit, trobem citat a Barcelona, el s.XII, un exemplar de llautó,³² i el s.XIII, un de coure a Vic.³³

Pel que fa referència a la baixa edat mitjana catalana, es disposa d'una molt més gran informació, força diversificada, sobre aquesta mena d'utensilis. Així, la documentació escrita, fornida principalment pels inventaris notariais cita, amb freqüència, els morters, generalment

31. BALARI JOVANY, José, *Orígenes historicos de Catalunya*, Instituto Internacional de Cultura Románica (Biblioteca filológica-histórica XI), Abadía de San Cugat del Vallés 1964, vol. II pàg. 620; BONNASSIE, Pierre, *La Catalogne du milieu du xe a la fin du xie siècle*, Publications de l'Université de Toulouse - Le Mirail, Toulouse 1976, pàg. 796; COROMINES, Joan, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona 1985, vol. v pàg. 808.

32. BALARI, J., *Op. Cit.*, Vol. II, pàg. 620.

33. COROMINES, J., *Op. Cit.*, Vol. v, pàg. 808.

Fig. 4. Escut esculpit en una de les cares del morter del convent de Santa Clara de Tarragona. (foto: Eduard Riu, 1986).

petris,³⁴ dels quals a voltes s'indica el tipus de material, *pedra marbre*, però també de metall, *coure*³⁵ o de terrissa,³⁶ a vegades, s'assenyala que eren envernissats. En el registre d'aquestes peces quasi sempre es troben inventariades entre l'utilitatge de les cuines i apareixen referides tant a les cases menestrals, com a les burgeses i als castells.

La seva abundosa presència era per raó de la gran utilització en la cuina d'aquesta època, dels preparats o condiments que feien necessari triturar els aliments (salses, llet d'ametlles, morterol —aliment infantil—), com també per a l'elaboració de remeis. En aquest sentit, la diversitat de materials i formes dels morters fa pensar en una funcionalitat més o menys específica per a cada un dels diferents tipus.³⁷

L'evidència arqueològica i iconogràfica és també, per al període baix-medieval, considerable, i permet de conèixer no tan sols la morfologia de les peces, sinó alhora la seva varietat formal.

Els tipus més rudimentaris d'aquesta mena d'atuellers eren els morters de fusta, com el que veiem a l'escena de l'anunciació de st. Joaquim i sta. Anna, del naixement de la Verge, del retaule de Torà (mestre de Torà s. XIV, actualment conservat al M.A.C. de Barcelona), en el qual un dels dos pastors representats preparant aliments fa servir un autell d'aquesta mena.³⁸ La classe de morter plasmats en el retaule correspon a una peça de fusta troncocònica sense decoració, forma que ha perdurat sense variacions fins al s. XX, a les zones de muntanya del país.³⁹

D'una forma molt diferent eren els morters de terrissa, molt ben documentats arqueològicament en jaciments diversos: Castell de Llinars,⁴⁰

34. ALÓS, Ramon d', *Inventaris de castells catalans*, J. Horta impressor, Barcelona 1910, pàgs. 11-12, 15, 35 i 59 (extret d'«Estudis Universitaris Catalans»); BATLLE I GALLART, Carme, *La família i la casa d'un draper de Barcelona, Burget de Banyeres (primera meitat del segle XIII)*, «Acta historica et archaeologica mediaevalia» (Barcelona), núm. 2 (1981), pág. 90; BATLLE, C.-Kliemann, K., *Contribució a la història dels oficis a la Seu d'Urgell: Els carnisseris (1250-1350)*, «Urgellia» (Seu d'Urgell), núm. V (1982) pág. 248; VINYOLESI VIDAL, Teresa-Maria, *La casa i l'obrador d'un esmolet de Barcelona a finals del segle XIV*, «Cuadernos de Historia Económica de Catalunya» (Barcelona), núm. XV (1976), pàgs. 21 i 36.

35. Vegeu nota 34.

36. EQUIP BROIDA, *Els atuellers de terrissa a les llars barcelonines vers l'any 1400* a DIVERSOS, *Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval*, Acta/Mediaevalia. Annex 2 -Universitat de Barcelona, Barcelona 1984, pàgs. 207- 210, 220 i 234.

37. EQUIP BROIDA, *Op. Cit.*, pàgs. 209-210.

38. MARTINEZ-FERRANDO, J. Ernest, *Baixa edat mitjana (s. XII, XIII, XIV i XV)* a F. SOLDEVILA (dir), *Història dels catalans*, Ed. Ariel, Barcelona 1969, vol. III l'àm. XXXVII.

39. VIOLANTI SIMORRA, Ramon, *Obra oberta*, Altafulla (El Pedrís 2), Barcelona 1979, vol. I pàgs. 24-25 fig. 1.E.

40. MONREAL, Luis-BARRACHINA, Jaume, *El castell de Llinars del Vallès. Un casal noble a la Catalunya del segle XV*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oli-va 28), Barcelona 1983, pàgs. 189-190 fig. 21 làms. 73-74.

el Bullidor a St. Just Desvern,⁴¹ o a Barcelona, a Sta. Maria del Mar⁴² i a la Catedral.⁴³ Tipològicament aquestes peces de ceràmica es poden dividir en dos grans grups, un de més senzill, de cos troncocònic amb peu cilíndric baix i la cara externa llisa, alguns cops amb agafadors mensuliformes o un petit bec a la vora i amb vidriat melat a l'interior. El segon tipus, també de forma troncocònica, presenta un peu cilíndric alt i decoració externa de costelles o bordons en relleu, de vegades amb agafadors mensuliformes o un bec a la vora, generalment amb vidriat melat a l'interior i verd a la cara externa. Aquest segon tipus té una indubtable filiació en la ceràmica andalusina com ho mostren les peces trobades a Mallorca,⁴⁴ i sembla ésser una assimilació dels morters de bronze orientals, de costelles, que més endavant comentarem, mentre que no presenta cap mena de relació amb els tipus de morters propis de la ceràmica romana.⁴⁵ En la terrissa popular catalana pre-industrial, els morters de terra han tingut poca rellevància, i desconeixem la continuïtat que en èpoques posteriors podien tenir els tipus baix-medievals.

Els exemplars de morters petris trobats en jaciments dels s.XIV i XV estaven treballats en pedra marmòria o calcària numolítica, i en aquest darrer cas segurament procedeixen de tallers de picapedrers gironins els quals usaren amb profusió aquesta pedra i n'exportaren les produccions, especialment d'elements de la construcció, com ho demostren els mainells de moltes finestres coronelles gòtiques d'arreu del país.

La tipologia d'aquestes peces es divideix, a la vegada, en dos grups: un correspon als morters troncocònics amb el perfil de la base convex, el fons pla amb quatre llargs agafadors verticals semicilíndrics i la superfície llisa ben polida, sense decoració o en algun cas amb ornamentació heràldica en relleu, com en el morter tarragoní que hem presentat. Una peça d'aquesta mena la trobem representada en una taula gòtica de la col·lecció

-
41. AURORS DIVERSOS, *El Bullidor. Jaciment medieval*, Ajuntament de Sant Just Desvern (Quaderns d'Estudis Santjustencs III) 1986, pàgs. 26-30 làm. 11, núms. 1154, 1157, 1172, làm 12 núm. 1173, 1178 i fig. pàg. 38.
 42. RIU, Manuel, *La ceràmica popular barcelonina del segle XIV. Aportació a l'estudi de les seves formes i marques* a AUTORS DIVERSOS, *Ceràmica grisa i terrisses populars de la Catalunya medieval*, Acta/Mediaevalia. Annex 2- Universitat de Barcelona, Barcelona 1984, pàgs. 156-157 fig. 4 foto1.
 43. BASSEGODA NONELL, Juan, *La ceràmica popular en la arquitectura gòtica*, Universidad Politécnica de Barcelona- Ediciones Nuevo Arte Thor (Publicaciones de la U.P.B. de Historia de la Arquitectura y del Urbanismo 8), Barcelona 1978, làm. XVI c i d.
 44. ROSSELLÓ BORDOY, Guillermo, *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*, Ed. Diputación Provincial de Baleares, Palma de Mallorca 1978, pàgs. 74-75 fig. 18.
 45. VEGAS, Mercedes, *Cerámica común romana del Mediterráneo Occidental*, Universidad de Barcelona, Instituto de Arqueología y Prehistoria (Publicaciones Eventuales 22), Barcelona 1973, pàgs. 28-34 figs. 8-10.

Galobart, de Barcelona,⁴⁶ pintada per Pere Vall o mestre de la Pentecosta de Cardona,⁴⁷ on en una escena domèstica apareix figurada una dona treballant a la cuina tot preparant, agenollada, un menjar en un morter amb una mà de fusta tornejada. A un segon tipus de morter pertanyen els exemplars de forma similar a la descrita anteriorment, però usualment de més petites proporcions i en els que els agafadors verticals eren substituïts per quatre ressalts mensuliformes arran de la boca.⁴⁸ Sembla que així com el primer tipus descrit se seguí fent fins al s. XVII o potser XVIII, el segon ha continuat vigent fins a l'actualitat en petits morters culinaris, i ádhuc mantenint els seus precedents ceràmics, els morters de terra han assimilat aquesta forma.

Dels morters de metall tan usuals a la Catalunya medieval segons l'evidència escrita, tot i que diversos museus del Principat en conserven exemplars (Cau Ferrat de Sitges, Museu del Castell de la Geltrú a Vilanova i la Geltrú,⁴⁹ col·lecció del castell de Perelada), manquen dades sobre la seva procedència original o el lloc de factura. Una peça de bronze, obra d'un taller local, es custodia al Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, com es desprèn de la inscripció datada que desenvolupa al llarg de la vora, «*Lo present mortar fou fet per lo magnific mossen Antoni Lonc. Conseller de Barcelona en lany MCCCCLXIII*», i en la qual també figura el nom del seu fonedor, Bernat Vidal. Consta que Antoni Lonc fou elegit conseller quart de la ciutat de Barcelona l'any 1463 i que era especier d'ofici.⁵⁰ El tipus de morter metàl·lic de bronze o *coure*, segons la terminologia de l'època, era força homogeni en nombrosos territoris de l'occident feudal, i correspon a recipients cilíndrics, sobretot en els exemplars més antics o lleugerament troncocònics, amb decoració exterior de costelles en relleu i agafadors consistents en dues nanses amb anelles a tocar de la vora, que en peces tardanes evolucionen en caps zoomorfs. Aquestes característiques deriven de prototipus orientals documentats a Persia els

46. MARTINEZ-FERRANDO, J.E., *Op. Cit.* lám. XLI.

47. DALMASES, Núria de- JOSÉ I PITARCH, Antoni, *L'art gòtic s. XIV- XV a Història de l'art català* vol. III, Edicions 62. Barcelona 1984, pàg. 222.

48. AUTORS DIVERSOS, *Op. Cit.*, pàg. 30 lám. 12 núms. 4868-69 i fig. pàg. 40; MONREAL, L.- BARRACHINA, J., *Op. Cit.*, pàg. 302.

49. SALRACH, Josep M. (dir), *Història de Catalunya* vol. 2, Salvat Editores. Barcelona 1980, fig. pàg. 24.

50. BOFARULL Y SANS, Carlos de, *Inventario general rozando de la sección arqueológica de la Exposición Universal de Barcelona*, Imprenta de Luis Tasso, Barcelona 1890, pàg. 49 i nota 1; UDINA MARTORELL, Federico, *Guía del Museo*, Ayuntamiento de Barcelona- Museo de Historia de la Ciudad (Publicaciones del Museo núm. 32), Barcelona 1949, pàg. 107.

ss. X i XI, amb decoració externa burinada o de gotes i llàgrimes en relleu que més tard donaren lloc a les costelles.⁵¹

Aquests tipus de morters, obra de tallers islàmics orientals i occidentals (nordafricans, andalusins i més tardanament mudèjars), penetraren a l'occident feudal a través de la Península Ibèrica i d'Itàlia, si bé des d'un moment incert foren substituïts per imitacions locals. Pel que fa a la foneria catalana medieval, coneguda parcialment per la producció de campanes i bombardes, ignorem en quin grau i des de quin moment elaborà morters, cosa que permetria de discernir entre els de procedència forana i la producció local; manquen, doncs, unes dades que serien de gran ajut per a l'estudi de la capacitat tecnològica local i per les rutes comercials, sobretot en època comtal, quan aquests atuells eren prou difosos segons les mencions documentals.

D'acurat treball de foneria i destacada preocupació decorativista és el morter barceloní del 1464, que demostra, la perícia dels artesans de la ciutat. El seu considerable volum, la seva forma troncocònica que recorda una campana invertida, els agafadors que representen caps d'animals i costelles verticals calades i molt estilitzades, fan palès, junt a la funció estrictament lligada a l'activitat com a comerciant d'espècies del seu antic propietari, un clar caràcter sumptuari i commemoratiu.

La tipologia de morters de bronze evolucionà considerablement des del s. XVI, tant en els grans morters d'ús eminentment farmacèutic com en les petites peces domèstiques, i així, també la seva decoració exterior adoptà nous repertoris formals.⁵²

Una darrera mena de morters documentats per l'evidència física són les peces de vidre, de les quals només coneixem les procedents del castell de Llinars i que, per les seves peculiars característiques, semblen destinades a usos farmacèutics o de perfumeria.⁵³

Com a darreres consideracions sobre aquests utensilis en època medieval, hom pot remarcar que la seva tipologia en les peces més usuals de terrissa i metall, en ésser les primeres derivades de les segones, és reduïxen a un sol prototipus formal d'origen oriental, la qual cosa confirma, un cop més, el fort influx que representaren per a les àrees meridionals de l'occident feudal molts elements d'origen islàmic, fenomen especialment

51. *Medieval Catalogue. London Museum*, Her Majesty's Stationery Office, London 1971, pàg. 207 lám. LVII; BOFILL, Francesc de P., *Catàleg dels morters. Col·lecció Palau de Perelada*, Edicions Biblioteca Palau de Perelada 1967, 140 pàgs. 90 figs. i altres il·lustracions.

52. BOFILL, F., de *Op. Cit.*,

53. MONREAL, L.-BARRACHINA, J., *Op. Cit.*, pàgs. 223-224 foto 78 i fig. 25.

palès en l'adopció de l'àmplia tipologia i morfologia ceràmica a partir del s.XIII. L'evolució posterior dels morters medievals metàl·lics es diversificà i s'allunyà palautinament dels seus models originals. En contraposició, la tipologia de morters petris de desconeguda gènesi, ha sobreviscut fins avui i ha influït poderosament en les peces d'altres materials, com les esmentades de terrissa.

No podem cloure aquest escrit sense agrair ben sincerament l'ajunt facilitat per Jaume Riera i Sans i Jaume Massó.

Gener 1987

M. LLUISA RAMOS I MARTÍNEZ
EDUARD RIU I BARRERA